

УДК 323.213:316.346.3(477)

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВИЩА ДІТЕЙ

Кривачук Л.Ф.

кандидат наук з державного управління, доцент
Львівська державна фінансова академія

I. Вступ

Ефективність реалізації державної політики щодо дітей в Україні великою мірою визначається систематичним та всебічним дослідженням становища дітей, аналізом впливу соціально-економічних чинників і результативністю прийнятих державноуправлінських рішень щодо покращення становища покоління, що підростає.

У контексті державного управління важливим та актуальним є питання вироблення дієвого механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні. Відповідно до ст. 5 Закону України "Про охорону дитинства" (від 26.04.2001 р. № 2402-III), щорічно Кабінет Міністрів України звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впровадження соціально-економічних перетворень [1]. Для забезпечення центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадян України узагальненою інформацією про становище дитячого населення готуються щорічні Державні доповіді про становище дітей в Україні [12].

За період 1991–2010 рр. підготовлено 12 Державних доповідей про становище дітей в Україні, з них 8 – тематичні, зокрема: 1997 р., 1998 р. – загального спрямування; 1999 р. – "Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування" [17]; 2000 р. – "Праця дітей" [13]; 2001 р. – "Захист і забезпечення дотримання житлових та майнових прав дітей" [7]; 2002 р. – загального спрямування [3]; 2003 р. – "Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей" [14]; 2004 р. – "Стан та соціальний захист сільських дітей" [20]; 2005 р. – "Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід реформування" [18]; 2007 р. – загального спрямування [4]; 2008 р. – "Реалізація права дитини на виховання в сім'ї" [16]; 2009 р. – "Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення" [6].

Вважаємо, що дослідження становища дітей та прогнозування розвитку тенденцій у дитячому середовищі, у тому числі підготовка Державних доповідей про становище ді-

тей в Україні, є складовою механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні. З метою вдосконалення цього механізму необхідно, на нашу думку, виробити та застосовувати єдині критерії та показники дослідження становища дітей, які б наводилися щорічно в Державних доповідях про становище дітей, незалежно від їх тематичного спрямування. Це б дало змогу простежувати становище дітей в Україні за тривалі проміжки часу, здійснювати відповідний моніторинг та оцінювання за єдиними основними критеріями й показниками.

Дослідженню становища дітей приділили значну увагу у своїх працях: С.Ю. Аксьонова, Т.Ф. Алексеєнко, О.М. Балакірева, Л.В. Балим, О.В. Безпалько, О.В. Вакулєнко, Л.С. Волинець, Т.В. Говорун, О.М. Денисюк, В.Г. Захарченко, І.Д. Зверєва, А.Г. Зінченко, І.В. Калачова, О.Г. Карпенко, Н.М. Комарова, Т.В. Кондратюк, І.О. Курило, Н.Ю. Максимова, Р.О. Моїсеєнко, А.О. Мішин, А.М. Ноур, Ж.В. Петрович, І.М. Пінчук, С.В. Полякова, В.Г. Поставий, І.В. П'єша, Н.Ф. Романова, Т.В. Семигіна, Г.О. Слабкий, С.В. Толстоухова, Л.М. Черенько, В.С. Шишкін, О.О. Яременко. Водночас проблема дослідження становища дітей з погляду державного управління з метою вдосконалення механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні є маловивченою.

II. Постановка завдання

Метою статті є виокремлення основних критеріїв та показників дослідження становища дітей як складової механізму реалізації державної політики щодо дітей; аналіз становища дітей в Україні та визначення позитивних і негативних тенденцій у дитячому середовищі.

III. Результати

Розбудова нових політичних та економічних державних засад постійно потребує вдосконалення підходів до дослідження становища дітей. Під "становищем дітей" розуміють "сукупність умов, які склалися у суспільстві щодо виживання й розвитку дітей; до цих умов належать: законодавчі норми, що обстоюють життєво важливі права й інтереси дітей, рівень матеріального забезпечення життя дітей, стан охорони здоров'я дітей і розвиток мережі дитячих

оздоровчих закладів, система освіти і виховання, розвиненість системи державної турботи про дітей, виховні можливості родини” [3, с. 6].

Одним із важливих критеріїв, який характеризує становище дітей в Україні, є демографічний. За період 1991–2010 рр. в Україні спостерігається тенденція щодо зменшення чисельності дітей. Зокрема, у 1991 р. чисельність дітей становила 13 187 117 осіб, а частка дітей від загальної кількості населення – 25,5%; у 1995 р. – 12 542 425 осіб, 24,6%; у 2000 р. – 10 928 352 особи, 22,4%; у 2005 р. – 8 965 575 осіб, 19,1% [18, с. 125]. На 01.01.2010 р. кількість дітей віком від 0 до 18 років в Україні становила 8 081 126 осіб, що дорівнює 17,7% від загальної чисельності населення країни [6, с. 6]. У складі дитячого контингенту населення станом на 01.01.2010 р. – 4 148 987 осіб чоловічої статі та 3 932 139 – жіночої; 64,2% всіх дітей проживає в міських поселеннях, 35,8% – жителі сільської місцевості. З 01.01.2009 р. до 01.01.2010 р. чисельність дітей в Україні зменшилася на 105 151 особу, тобто на 1,3% [6, с. 6].

Динаміка загальної чисельності основних вікових груп дітей в Україні показує, що на 01.01.2010 р. порівняно зі станом на 01.01.2009 р. негативні тенденції спостерігаються серед таких вікових груп (вказуємо на скільки осіб змінилася чисельність дітей відповідно віку): 4 роки (–1380 осіб); 8 років (–11 031 особа); 9 років (–4735 осіб); 10 років (–24 104 особи); 11 років (–17 890 осіб); 12 років (–34 506 осіб); 13 років (–18 110 осіб); 14 років (–19 363 особи); 15 років (–29 805 осіб); 16 років (–1 036 осіб); 17 років (–41 682 особи). Позитивні тенденції наявні у таких вікових групах: 0 років (+2202 особи); 1 рік (+38 171 особа); 2 роки (+11 903 особи); 3 роки (+34 219 осіб); 5 років (+18 860 осіб); 6 років (+18 328 осіб); 7 років (+14 808 осіб). Аналіз показує, що, незважаючи на те, що чисельність дітей вікової групи 17 років зменшилася на 41 682 особи (станом на 01.01.2010 р. порівняно з 01.01.2009 р.), загальна чисельність дітей цієї вікової групи (станом на 01.01.2010 р.) є найбільшою серед усіх вікових груп і становить 569 782 особи. Найменша чисельність дітей у вікових групах від 6 до 10 років, а саме: 6 років – 403 308 осіб; 7 років – 384 907 осіб; 8 років – 370 022 особи; 9 років – 381 004 особи; 10 років – 385 654 особи. Найбільша – у вікових групах від 11 років до 17 років: 11 років – 409 693 особи; 12 років – 427 467 осіб; 13 років – 461 872 особи; 14 років – 479 825 осіб; 15 років – 499 029 осіб; 16 років – 528 755 осіб; 17 років – 569 782 особи [6, с. 7].

Таким чином, останніми роками темпи зменшення чисельності дітей в Україні уповільнилися, що є наслідком поступового збільшення чисельності наймолодших віко-

вих контингентів, яке пов'язане з підвищенням рівня народжуваності.

Основним чинником, що впливає на чисельність дітей, є рівень народжуваності. За період 1991–2010 рр. маємо такі показники: чисельність народжених становила: 1991 р. – 630 813 тис. осіб; 1995 р. – 492 861 тис. осіб; 2000 р. – 385 126 тис. осіб; 2005 р. – 426 085 тис. осіб [18, с. 26]; станом на 01.01.2010 р. – 512 500 тис. осіб [6, с. 9]; коефіцієнт народжуваності на 1000 осіб становив: 1991 р. – 12,1%; 1995 р. – 9,6%; 2000 р. – 7,8%; 2005 р. – 9% [18, с. 126]; станом на 01.01.2010 р. – 11,1% [24, с. 343].

Попри всі трансформації сім'ї та складності сучасного періоду, більшість дітей в Україні (близько 80%) виховується в повній сім'ї, з батьком і матір'ю. Однак майже кожна п'ята дитина (20%) проживає в неповній сім'ї, тобто її виховує лише один з батьків, як правило, мати [6, с. 7]. Більшість дітей виховуються в одnodітних сім'ях. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Держкомстатом України, у 70,9% сімей з дітьми виховується одна дитина, у 25,4% – дві; у 3,7% – три і більше дитини [19, с. 15].

Важливим показником соціального благополуччя дітей, за яким оцінюють результати суспільного розвитку на міжнародному й національному рівнях, є смертність немовлят. Зокрема, у “Цілях розвитку тисячоліття” в Україні передбачено “поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності” і поставлено за мету скорочення дитячої смертності на період до 2015 р. на 25% [26].

Смертність немовлят з 1991 р. до 1995 р. зростала, досягнувши максимуму у 1995 р. – 14,7% (на 1000 живонароджених). Надалі протягом десяти років до 2004 р. поступово знижувалася і становила у 2004 р. 9,5% (на 1000 живонароджених). Останніми роками підвищення рівня смертності немовлят зафіксовано у 2005 р. – 10% (на 1000 живонароджених) та у 2007 р. – 11% (на 1000 живонароджених) [6, с. 11–12]. Звернемо увагу, що саме у 2007 р. було в Україні запроваджено міжнародну систему обліку і статистики щодо визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості й мертвонародженості та порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених, згідно з якою верхньою межею перинатального періоду є 22-й тиждень вагітності (якому відповідає загальна маса плоду 500 г).

Попри наявність загалом позитивної динаміки (вказуємо коефіцієнт смертності немовлят у % на 1000 живонароджених): 1990 р. – 12,8%; 1995 р. – 14,7%; 2000 р. – 11,9%; 2005 р. – 10%; станом на 01.01.2010 р. – 9,4%, рівень смертності немовлят в Україні більше

ніж удвічі перевищує такий рівень за сукупністю країн ЄС, однак є нижчим, ніж смертність немовлят у Молдові чи Румунії [6, с. 11; 23, с. 357].

Смертність дітей віком 0–18 років також має тенденцію до зниження. На 01.01.2010 р. вона становила 9,4 на 10 тис. дітей відповідного віку (2008 р. – 10,0; 2007 р. – 10,7). Структура причин смерті дітей станом на 01.01.2010 р. є такою: на першому місці – окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (33,2%); на другому – зовнішні причини (21,3%); на третьому – уроджені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (18,9%); далі – новоутворення (5,6%); хвороби нервової системи (5,5%). Смертність дітей в Україні має відчутні відмінності. Так, смертність хлопчиків майже на третину перевищує смертність серед дівчаток, а частота смертей серед сільських дітей до 15 років настільки ж перевищує смертність міських дітей [6, с. 13].

На тлі соціально-економічних негараздів, низького рівня народжуваності, досить високого рівня смертності та прогресуючого скорочення чисельності населення особливе значення для дослідження становища дітей має такий критерій, як здоров'я дітей. Важливим показником стану здоров'я дітей є рівень їх захворюваності. За останні десять років рівень захворюваності дітей віком до 1 року знизився на 20% (станом на 01.01.2000 р. – 2004,5 на 1000 дітей; станом на 01.01.2010 р. – 1604,8 на 1000 дітей). За даними МОЗ України, у структурі захворюваності дітей віком до 1 року станом на 01.01.2010 р. на першому місці хвороби органів дихання (52%); на другому – окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (10,5%); на третьому – хвороби крові та кровотворних органів (5,5%) [6, с. 14].

Загалом стан здоров'я дітей віком 0–18 років останніми роками має негативну тенденцію. Так, кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 000 дітей становила: 2000 р. – 114 403; 2005 р. – 127 463; станом на 01.01.2010 р. – 140 300 [6, с. 122]. Зростання показника захворюваності відбулося за рахунок його збільшення в таких нозологіях: новоутворення, хвороби ендокринної системи, хвороби ока, хвороби вуха, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання та органів травлення. Структура захворюваності дітей віком 0–18 років останніми роками є незмінною: перше місце – хвороби органів дихання (2003 р. – 63,9%; станом на 01.01.2010 р. – 65,6%); друге місце – хвороби шкіри та підшкірної клітковини (2003 р. – 5,6%; станом на 01.01.2010 р. – 5,3%); третє місце – інфекційні та паразитарні хвороби (2003 р. – 4,2%; станом на 01.01.2010 р. – 3,8%) [6, с. 14].

Сьогодні особливого значення набуває проблема інвалідності дітей, у зв'язку з тим,

що частка дітей-інвалідів у структурі дитячого населення постійно зростає. Так, кількість дітей-інвалідів в Україні становила: 2000 р. – 154 334 особи [21, с. 494]; 2005 р. – 122 640 осіб [23, с. 487]; станом на 01.01.2010 р. – 157 474 особи (дані наведено стосовно дітей-інвалідів, які отримують соціальну пенсію) [24, с. 476]. За даними МОЗ України, станом на 01.01.2010 р. серед причин, унаслідок яких діти до 18 років стали інвалідами, на першому місці були вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення – 30% (2002 р. – 22,7%); на другому місці – патології нервової системи – 14,2% (2002 р. – 16,7%); на третьому місці – розлади психіки й поведінки – 13,0% (2002 р. – 15,4%) [6, с. 14].

Актуальною для України є проблема поширення соціально небезпечних хвороб, серед яких ВІЛ/СНІД, оскільки на тлі загального збільшення кількості ВІЛ-інфікованого дорослого населення зростає частка ВІЛ-інфікованих жінок, які народжують (за даними Держкомстату України, жінки репродуктивного віку, які народжують дітей, становлять 44,9% від загальної чисельності ВІЛ-інфікованих). В Україні продовжується тенденція попередніх років щодо збільшення чисельності ВІЛ-інфікованих дітей, з уперше в житті встановленим діагнозом. Так, за даними Держкомстату України, кількість дітей у віковій групі 0–14 років з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції становила: 1995 р. – 8 осіб [7, с. 139]; 2000 р. – 730 осіб; 2005 р. – 2516 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 3765 осіб [6, с. 123]; хворі на СНІД: 1995 р. – 2 особи [7, с. 139]; 2000 р. – 13 осіб; 2005 р. – 143 особи; станом на 01.01.2010 р. – 93 особи [6, с. 123]. Серед дітей у віковій групі 15–17 років кількість ВІЛ-інфікованих така: 1995 р. – 36 осіб [7, с. 139]; 2000 р. – 64 особи; 2005 р. – 87 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 68 осіб [6, с. 123]; хворі на СНІД: 1995 р. – 1 особа [7, с. 139]; 2000 р. – 3 особи; 2005 р. – 6 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 6 осіб [6, с. 123].

Наступним важливим показником є рівень захворюваності на хвороби, що передаються статевим шляхом (ХПСШ), насамперед, на сифіліс і гонококову інфекцію (гонорею). Звернемо увагу, що статистичні дані щодо цих захворювань наведені в Державній доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2001 р. та відсутні в щорічних Державних доповідях про становище дітей в Україні за всі наступні роки (2002–2009 рр.), а також у Статистичних щорічниках України. Водночас аналіз показує позитивну тенденцію щодо цього явища. Так, чисельність хворих у віковій групі 0–14 років з уперше поставленим діагнозом сифіліс є такою: 1995 р. – 366 осіб; 2000 р. – 472 особи [7, с. 137]; 2005 р. – 174 особи [11, с. 153]; ста-

ном на 01.01.2010 р. – 92 особи [8, с. 57]; гонококова інфекція (гонорея): 1995 р. – 637 осіб; 2000 р. – 266 осіб [7, с. 137]; 2005 р. – 124 особи [11, с. 153]; станом на 01.01.2010 р. – 62 особи [8, с. 57]. У віковій групі 15–17 років маємо такі дані: сифіліс: 1995 р. – 3696 осіб; 2000 р. – 1892 особи [7, с. 137]; 2005 р. – 633 особи [11, с. 153]; станом на 01.01.2010 р. – 195 осіб [8, с. 57]; гонококова інфекція (гонорея): 1995 р. – 2960 осіб; 2000 р. – 1250 осіб [7, с. 137]; 2005 р. – 572 особи [11, с. 153]; станом на 01.01.2010 р. – 195 осіб [8, с. 57].

Важливо, на нашу думку, звернути особливу увагу на проблему захворюваності дітей на туберкульоз. Так, за даними МОЗ України, за цим показником маємо такі дані (на 100 тис. населення) у віковій групі 0–14 років: 1995 р. – 9,4; 2005 р. – 9,3; станом на 01.01.2010 р. – 8,9; у віковій групі 15–17 років: 1995 р. – 23,5; 2000 р. – 29,2; 2005 р. – 33,8; станом на 01.01.2010 р. – 31,2 [9, с. 69]. За критерієм ВООЗ показник захворюваності на туберкульоз, що сягає більше ніж 30 випадків на 100 тис. населення, відповідає високому рівню захворюваності.

Турбує проблема поширення алкоголізму, наркоманії та токсикоманії серед дітей. Однак зазначимо, що статистичні дані про чисельність дітей з уперше встановленим діагнозом розладу психіки й поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм), наркотичних та інших психоактивних речовин (наркоманія, токсикоманія) відсутні в усіх, починаючи з 2000 р., щорічних Державних доповідях про становище дітей в Україні. Такі дані наведені в окремих Державних доповідях про становище молоді в Україні, але вони стосуються осіб віком 15–17 років, які є і дітьми, і молоддю. Тому ми наведемо дані щодо цієї вікової групи. Так, чисельність дітей віком 15–17 років, яким уперше було встановлено діагноз розладу психіки та поведінки у зв'язку з вживанням алкоголю, становила: 1995 р. – 112 осіб; 2000 р. – 77 осіб; 2002 р. – 66 осіб; станом на 01.01.2009 р. – 48 осіб [27, с. 67]; у зв'язку з вживанням наркотичних та інших психотропних речовин: 1995 р. – 743 особи; 2000 р. – 476 осіб; 2002 р. – 405 осіб [15, с. 131; 25, с. 205]; станом на 01.01.2009 р. – 79 осіб [27, с. 68]. Вважаємо, що явище алкоголізму, наркоманії та токсикоманії характерне і для дітей віком до 15 років. Тому обов'язковим показником є чисельність дітей за віковими групами 0–14 років та 15–17 років з уперше встановленим діагнозом розладу психіки й поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм), наркотичних та психотропних речовин (наркоманія, токсикоманія).

Одним із чинників поліпшення та зміцнення фізичного й психічного стану здоров'я дітей є їх оздоровлення. На державному

рівні здійснюється оздоровлення таких чотирьох категорій дітей: 1) діти, потерпілі внаслідок аварії на ЧАЕС; 2) діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; 3) діти-інваліди; 4) діти з малозабезпечених, багатодітних і неповних сімей. Аналіз показує негативну тенденцію щодо оздоровлення всіх названих категорій дітей (для аналізу ми вибрали показник щодо кількості оздоровлених дітей у позаміських оздоровчих таборах). Так, кількість оздоровлених дітей, потерпілих унаслідок аварії на ЧАЕС, становила: 2000 р. – 46 928 осіб; 2007 р. – 8820 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 3755 осіб; дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: 2000 р. – 55 142 особи; 2007 р. – 44 875 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 37 812 особи; дітей-інвалідів: 2000 р. – 2157 осіб; 2007 р. – 3843 особи; станом на 01.01.2010 р. – 3532 особи; дітей з малозабезпечених, багатодітних і неповних сімей: 2000 р. – 69 520 осіб; 2007 р. – 68 194 особи; станом на 01.01.2010 р. – 43 155 осіб [6, с. 124].

Важливим критерієм дослідження становища дітей є освіта дітей. Одним з показників є стан фінансування освіти дітей. Загальні видатки зведеного бюджету за останні роки становили: 1) на освіту всього: 2000 р. – 7085,5 млн грн, 4,2% ВВП; 2005 р. – 26 801,8 млн грн, 6,1% ВВП; станом на 01.01.2010 р. – 66 773,6 млн грн, 7,3% ВВП; 2) на дошкільну освіту: 2000 р. – 789,0 млн грн, 0,5% ВВП; 2005 р. – 2940,7 млн грн, 0,7% ВВП; станом на 01.01.2010 р. – 8325,2 млн грн, 0,9% ВВП; 3) на загальну середню освіту: 2000 р. – 2564,6 млн грн, 1,5% ВВП; 2005 р. – 11 158,8 млн грн, 2,5% ВВП; станом на 01.01.2010 р. – 27 640,7 млн грн, 3,0% ВВП; 4) на професійно-технічну освіту: 2000 р. – 429,1 млн грн, 0,3% ВВП; 2005 р. – 1749,9 млн грн, 0,4% ВВП; станом на 01.01.2010 р. – 4108,0 млн грн, 0,5% ВВП [6, с. 131]. Незважаючи на те, що збільшилося фінансування освіти, покриваються лише потреби на фінансування заробітної плати, стипендій, харчування, що призводить до руйнування матеріально-технічної бази закладів.

Доцільно звернути увагу на окремі показники діяльності дошкільних закладів України. Упродовж 1991–2010 рр. мережа дошкільних закладів стрімко скорочувалася, лише з 2005 р. їх кількість стабілізувалася, а саме: 1990 р. – 24,5 тис. закладів, в яких виховувалося 22 428 осіб; 1995 р. – 21,4 тис. закладів, 1536 осіб; 2000 р. – 16,3 тис. закладів, 983 особи; 2005 р. – 15,1 тис. закладів, 1032 особи; станом на 01.01.2010 р. – 15,5 тис. закладів, 1214 особи (зазначимо, що з 15,5 тис. закладів 1,1 тис. не працювали) [24, с. 440]. Досить низьким в Україні є показник охоплення дітей дошкільними

зкладами, у середньому по країні він становить 56%, у тому числі – 68% міські поселення; 33% – сільська місцевість [5].

Розглянемо також показники щодо загальноосвітніх навчальних закладів. Так, кількість загальноосвітніх навчальних закладів за період 1991–2010 рр. є такою: 1990/91 н. р. – 21 825 закладів, в яких навчалось – 7 131 791 учень; 1995/96 н. р. – 22 255 закладів, 7 142 591 учень; 2000/01 н. р. – 22 210 закладів, 6 763 985 учнів; 2005/06 н. р. – 21 589 закладів, 5 399 193 учні; 2009/10 н. р. – 20 576 закладів, 4 494 666 учнів [6, с. 133].

Аналіз кількості професійно-технічних навчальних закладів також показує тенденцію до зниження. Зокрема, за даними Держкомстату України, маємо: 1990 р. – 1246 закладів, 711 300 учнів; 1995 р. – 1179 закладів, 555 159 учнів; 2000 р. – 970 закладів, 524 629 учнів; 2005 р. – 1023 заклади, 496 555 учнів; станом на 01.01.2010 р. – 975 закладів, 424 313 учнів [6, с. 141].

Важливе значення для всебічного розвитку дітей має діяльність позашкільних навчальних закладів, кількість яких в Україні з кожним роком зменшується, а саме: 1995 р. – 1670 закладів; 2001 р. – 1497 закладів; 2004 р. – 1485 закладів; станом на 01.01.2010 р. – 1480 закладів [6, с. 69].

У контексті дослідження становища дітей в Україні важливе місце посідає соціально-правовий захист дітей. За цим критерієм пріоритетними є показники щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, частка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від загальної кількості дітей є такою: 1995 р. – 0,4%; 2000 р. – 0,56%; 2005 р. – 1,1% [18, с. 8]; станом на 01.01.2010 р. – 1,25% [6, с. 17]. Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, станом на 01.01.2010 р. дорівнювала 100 787 осіб (звернемо увагу, що за останні роки найвищим цей показник був у 2008 р. – 103 542 особи) [6, с. 120].

Тенденцію попередніх років щодо збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, вдалося призупинити у зв'язку з активізацією усиновлення. За цим показником розглянемо національне і міждержавне усиновлення, а саме: 1) усиновлено громадянами України: 2000 р. – 2043 особи [24, с. 481]; 2005 р. – 1419 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 2374 особи [6, с. 97]; 2) усиновлено іноземними громадянами: 2000 р. – 2200 осіб [24, с. 481]; 2005 р. – 2110 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 1428 осіб [6, с. 97]. Як бачимо, національне усиновлення показує позитивну динаміку, водночас, незважаючи на те, що кількість усиновлених іноземними громадянами зменшується, більше ніж 30%

усиновлених припадає на міждержавне усиновлення.

Найбільш поширеною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є опіка (піклування). Відповідно, важливим показником є чисельність дітей, які перебувають під опікою (піклуванням). За останні роки маємо такі дані: 2000 р. – 61 658 осіб [7, с. 142]; 2005 р. – 64 400 осіб [3, с. 72]; станом на 01.01.2010 р. – 63 154 особи [6, с. 96]. З 2005 р. суттєво зросла кількість прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, і відповідно, збільшилася чисельність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які в них виховуються. Зокрема, прийомні сім'ї: 2000 р. – 38 сімей, у них 49 дітей [3, с. 220]; 2005 р. – 180 сімей, у них 288 дітей [6, с. 96]; станом на 01.01.2011 р. – 3195 сімей, у них 5451 дітей [10]; дитячі будинки сімейного типу: 2000 р. – 95 будинків, у них 787 дітей [3, с. 220]; 2005 р. – 149 будинків, у них 1025 дітей [6, с. 96]; станом на 01.01.2011 р. – 535 будинків, у них 3573 дітей [10].

Зауважимо, що в статистичних та аналітичних матеріалах органів державної влади щодо дітей, у тому числі в щорічних Державних доповідях про становище дітей в Україні та Статистичних щорічниках України, відсутні дані про патронат над дітьми, тому одним з показників, на нашу думку, є кількість дітей, над якими встановлено патронат. Також зазначимо, що статистичні дані стосовно влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, наявні в Статистичних щорічниках України лише щодо усиновлення.

Крім сімейних форм влаштування, дітисироти й діти, позбавлені батьківського піклування, виховуються в державних установах. Загалом станом на 01.01.2010 р. в Україні функціонувало: 48 будинків дитини; 114 дитячих будинків; 78 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У них виховувалось:

1) будинки дитини: 1995 р. – 2353 особи [3, с. 216]; 2000 р. – 3438 осіб [7, с. 142]; 2005 р. – 5267 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 3704 особи [6, с. 95];

2) дитячі будинки: 1995 р. – 2936 осіб [3, с. 216]; 2000 р. – 4364 особи [7, с. 142]; 2005 р. – 6434 особи; станом на 01.01.2010 р. – 5154 особи [6, с. 95];

3) школи-інтернати: 1995 р. – 8582 особи [3, с. 217]; 2000 р. – 11 708 осіб [7, с. 143]; 2005 р. – 11 954 особи; станом на 01.01.2010 р. – 10 697 осіб [6, с. 95].

Зменшення чисельності вихованців закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається внаслідок реформування державної системи опіки та піклування над дітьми цієї категорії,

в основу якого покладений принцип пріоритетності сімейного виховання.

Доцільно звернути увагу на такі показники: кількість дітей, відібраних у батьків, які були позбавлені батьківських прав (2000 р. – 6039 осіб; 2005 р. – 8565 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 7939 осіб) та кількість дітей, відібраних у батьків без позбавлення їх батьківських прав (2000 р. – 1073 особи; 2005 р. – 1272 особи; станом на 01.01.2010 р. – 770 осіб) [6, с. 147].

Статистика щодо кількості бездоглядних і безпритульних дітей, схильних до бродяжництва та жебрацтва, в Україні практично не ведеться. Однак, за показники пропонуємо брати кількість дітей, вилучених з вулиці (2001 р. – 58 000 осіб; 2005 р. – 42 000 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 22 781 особа), а також кількість дітей, які перебували у притулках для дітей (2001 р. – 28 477 осіб; 2005 р. – 23 674 особи; станом на 01.01.2010 р. – 14 242 особи) [6, с. 100; 16, с. 35].

Важливими показниками за критерієм соціально-правового захисту дітей є, на нашу думку, кількість дітей-біженців та дітей, які потерпіли внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій та катастроф, у тому числі діти, які потерпіли внаслідок аварії на ЧАЕС. Зауважимо, що за цими показниками дані часто не наводяться ні в Державних доповідях про становище дітей в Україні, ні в Статистичних щорічниках України. Щодо кількості дітей, потерпілих, унаслідок аварії на ЧАЕС, маємо такі дані: 2005 р. – 617 660 осіб [23, с. 366]; станом на 01.01.2008 р. – 589 455 осіб [4, с. 58]. Кількість дітей-біженців за останні роки була такою: 2001 р. – 881 особа [22, с. 358]; 2005 р. – 558 осіб [23, с. 365]; станом на 01.01.2010 р. – 557 осіб [6, с. 104].

Одним з критеріїв дослідження становища дітей в Україні є рівень злочинності у дитячому середовищі, який останніми роками показує тенденцію до зниження. Чисельність дітей, які підозрювались у скоєнні злочинів за останні роки, є такою: 2000 р. – 29 615 осіб [7, с. 150]; 2005 р. – 22 767 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 12 956 осіб [8, с. 53]. Наступним показником за цим критерієм є кількість дітей, засуджених за скоєння злочинів: 1990 р. – 12 659 осіб [15, с. 158]; 1995 р. – 16 745 осіб; 2000 р. – 20 016 осіб; 2005 р. – 17 556 осіб; станом на 01.01.2010 р. – 8555 осіб [6, с. 126]. Структура видів злочинів станом на 01.01.2010 р., щодо яких були засуджені діти, залишається незмінною протягом останніх років: перше місце – крадіжки (43,8%); друге – грабежі (20,6%); третє – злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (7,2%) [6, с. 126–127].

Соціально-демографічний аналіз складу засуджених дітей станом на 01.01.2010 р., які відбувають покарання у вигляді позбав-

лення волі у спеціальних виховних установах, показує, що 55,3% (813 особи) проживали у неповних сім'ях; 14,6% (214 осіб) виховувались у спеціальних виховних закладах (школах та професійно-технічних училищах соціальної реабілітації); 24,2% (355 осіб) не навчались і не працювали. Крім того, 57,2% (840 осіб) раніше вже притягувалися до кримінальної відповідальності без позбавлення волі; 1,8% (26 осіб) повторно засуджені до позбавлення волі [6, с. 19].

Наступним показником за цим критерієм є кількість дітей, які перебували на обліку в кримінальній міліції у справах дітей (1990 р. – 66,1 тис. осіб; 1995 р. – 67,0 тис. осіб; 2000 р. – 39,8 тис. осіб; 2005 р. – 41,5 тис. осіб; станом на 01.01.2010 р. – 22,4 тис. осіб). Із 22,4 тис. осіб, які перебувають на обліку в кримінальній міліції у справах дітей, кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів становить 11,8 тис. осіб; учнів професійно-технічних навчальних закладів – 4,0 тис. осіб; не працювали і не навчалися – 4,5 тис. осіб; мають одного з батьків – 6,1 тис. осіб; не мають батьків – 0,8 тис. осіб; проживають у дитячих будинках, інтернатах – 1,2 тис. осіб [24, с. 509].

IV. Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що важливою складовою механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні є дослідження становища дітей та підготовка Державних доповідей про становище дітей Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. На нашу думку, вивчаючи та досліджуючи становище дітей в Україні, необхідно застосовувати розроблені нами основні критерії та показники, які б наводилися в щорічних Державних доповідях незалежно від їх тематичного спрямування.

Аналіз Державних доповідей про становище дітей в Україні показав, що за період 1991–2010 рр. підготовлено 12 доповідей, з них 8 – тематичні. Найбільш пріоритетною в доповідях була проблематика щодо соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У подальшій перспективі є потреба в підготовці Державних доповідей про становище дітей в Україні за такою тематикою: “Формування здорового способу життя дітей” та “Запобігання негативним явищам у дитячому середовищі”.

Дослідження становища дітей є підґрунтям для формування та реалізації державної політики щодо дітей в Україні. Аналіз проблем дітей дає можливість, з одного боку, з'ясувати тенденції та масштаби дитячих проблем, а з іншого – визначити напрями, за якими державна політика щодо дітей має

здійснюватися більш активно й ефективно. Аналіз становища дітей в Україні за період 1991–2010 рр. дає підстави стверджувати, що воно є досить складним, хоча є як позитивні, так і негативні тенденції.

До позитивних тенденцій відносимо: 1) уповільнення темпів зменшення чисельності дітей; 2) зниження рівня смертності та захворюваності дітей віком до 1 року; 3) зниження рівня смертності дітей віком 0–17 років; 4) зменшення чисельності дітей, хворих на ХПСШ, зокрема на сифіліс та гонококову інфекцію (гонорею); 5) зниження рівня захворюваності на активний туберкульоз у віковій групі 0–14 років; 6) поступове збільшення фінансування освіти, але ці видатки покривають лише мінімальні потреби на світу; 7) збільшення чисельності усиновлених дітей, у тому числі громадянами України; 8) суттєве зростання кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу; 9) зменшення кількості злочинів, скоєних дітьми, і, відповідно, зменшення чисельності засуджених дітей, однак спостерігається збільшення засуджених дітей за шахрайство та за злочини у сфері обігу наркотичних і психотропних речовин.

До негативних тенденцій належать: 1) зростання рівня захворюваності дітей віком 0–17 років (зростання відбулося за рахунок його збільшення в таких нозологіях: новоутворення, хвороби ендокринної системи, ока, вуха, системи кровообігу, органи дихання, органи травлення); 2) збільшення чисельності дітей-інвалідів (перше місце – вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення; друге – патології нервової системи; третє – розлади психіки та поведінки); 3) значне збільшення чисельності дітей, ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД (надзвичайно гострою ця проблема є у віковій групі 0–14 років); 4) зростання рівня захворюваності на активний туберкульоз у віковій групі 15–17 років (за критерієм ВООЗ наявні показники відповідають високому рівню); 5) зменшення чисельності оздоровлених дітей пільгових категорій; 6) зменшення кількості дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних закладів; 7) збільшення чисельності дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; 8) поширення алкоголізму, наркоманії та токсикоманії серед дітей; 9) зростання дитячої бездоглядності та безпритульності, бродяжництва й жебрацтва.

Література

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Аналіз роботи дитячої та підліткової гінекології за 2003–2007 роки у забезпеченні репродуктивного здоров'я населення України : інформаційно-статистичний довідник. – К., 2008.
3. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 р. – К. : Держ. інст. проблем сім'ї та молоді, 2003. – 232 с.
4. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2007 р. – К. : Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2008. – 190 с.
5. Дошкільні заклади України у 2009 р. : статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат України, 2010. – 85 с.
6. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р. / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді ; [А.Г. Зінченко, Т.Ф. Алексєєнко, С.Ю. Аксьонова та ін.]. – К. : Бланк-Прес, 2010. – 152 с.
7. Захист і забезпечення дотримання житлових та майнових прав дітей : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2001 р. – К. : Держ. інст. пробл. сім'ї та молоді, 2002. – 160 с.
8. Захист дітей, які потребують особливої уваги : статистичний збірник за 2009 р. – К. : Держкомстат України, 2010. – 77 с.
9. Молодь за здоровий спосіб життя : Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.) / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді ; [редкол.: Н.Ф. Романова (голова) та ін.]. – К. : Основа, 2010. – 156 с.
10. Інформація про створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, влаштування в них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування станом на 01.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua>.
11. Національний звіт “Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини”. – К. : Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді, 2007. – 174 с.
12. Петрочко Ж.В. Вивчення становища підростаючого покоління як пріоритет державної політики України стосовно дітей [Електронний ресурс] / Ж.В. Петрочко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2006_2/97-106.pdf.
13. Праця дітей : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2000 р. – К. : УІСД, 2001. – 127 с.

14. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 р. – К. : Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.
15. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 р.) : Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К. : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2000. – 159 с.
16. Реалізація права дитини на виховання в сім'ї : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2008 р. – К. : Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді, 2009. – 209 с.
17. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 1999 р. – К. : УІСД, 2000. – 138 с.
18. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід реформування : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2005 р. – К. : Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді, 2006. – 132 с.
19. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2008 р. : статистичний збірник. – К. : Держкомстат України, 2008.
20. Стан та соціальний захист сільських дітей : Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2004 р.). – К. : Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді, 2005. – 319 с.
21. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – К. : Держкомстат України, 2001. – 600 с.
22. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К. : Держкомстат України, 2002. – 646 с.
23. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К. : Держкомстат України, 2006. – 576 с.
24. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К. : Держкомстат України, 2010. – 567 с.
25. Формування здорового способу життя молоді: стан, проблеми та перспективи : Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.). – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 250 с.
26. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine2015.org.ua/about>.
27. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію за 2008 р. / Міністерство охорони здоров'я України, Інститут стратегічних досліджень. – К. : Укр. ін-т стратегічних досл., 2009. – 360 с.

Кривачук Л.Ф. Удосконалення механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні: дослідження становища дітей

Анотація. У статті досліджено становище дітей в Україні за період 1991–2010 рр.; виокремлено основні показники та критерії дослідження становища дітей як складової механізму реалізації державної політики щодо дітей в Україні. Визначено позитивні та негативні тенденції в дитячому середовищі, які необхідно враховувати суб'єктам державного управління для вдосконалення державно-управлінської діяльності в зазначеній сфері.

Ключові слова: діти, становище дітей, державна політика щодо дітей.

Кривачук Л.Ф. Усовершенствование механизма реализации государственной политики относительно детей в Украине: исследование положения детей

Аннотация. В статье исследовано положение детей в Украине за период 1991–2010 гг.; выделены основные показатели и критерии исследования положения детей как составляющей механизма реализации государственной политики относительно детей в Украине. Определены позитивные и негативные тенденции в детской среде, которые необходимо учитывать субъектам государственного управления для усовершенствования государственной управленческой деятельности в данной сфере.

Ключевые слова: дети, положение детей, государственная политика относительно детей.

Krivachuk L. An Improvement of Mechanism of Realization of Public Policy is in Relation to Children in Ukraine: Research of Position of Children

Annotation. In the article investigational position of children in Ukraine for period of 1991–2010; basic indexes and criteria of research of position of children are selected, as a constituent of mechanism of realization of public policy in relation to children in Ukraine. Certainly positive and negative tendencies in child's environment, which must be taken into account the subjects of state administration for an improvement state administrative to activity in the noted sphere.

Key words: to put, position of children, public policy, in relation to children.